

A MAGYAR VÁLSÁG.*

Bismarck egyik nem rég közzétett levelében azt a megjegyzést teszi, hogy az ő tapasztalatai szerint a magyar politikusok két kategóriára oszlanak: jogászokra és huszárokra. A ki politikai életünknek az utolsó években beállt eseményeit figyelemmel kísérte, az bizonyára számos bizonyítékot fog benne találni arra, hogy ez az éles megfigyelésről tanúskodó disztingenzió még ma is fennáll. A tél folyamán Tisza István gróf merész parlamenti taktikájában láttunk példát a huszáros politikára, jelenleg pedig közepén vagyunk a jogászipolitikának. Míg künn modernebb gondolkozású népeknél a politikusok a szóban forgó érdekeket helyezik előtérbe és czélszerűségi argumentumokkal kívánnak hatni, nálunk paragrafusokkal vitáznak paragrafusokon. Összes politikai küzdelmeink ennél fogva az utolsó években hasonlóak egy nagy perhez, melyet jobbról és balról az ügyvédek egy nagy serege több-kevesebb lelkiismeretességgel, de egyforma makacssággal kiaknáz, a nélkül, hogy nagy súlyt vetnének arra a kérdésre, vajjon a per tárgya megéri-e a perköltségeket. Haladottabb szempontból nézve a dolgokat, ez már nem politika — ez tisztán *Rechthaberei*.

Az utolsó évek parlamenti küzdelmeit, a melyeknek sajtónk is hű képét adja, valósággal föl lehet bontani egy sereg jogászki kérdésre. A vezényleti nyelv megállapítása felségjog-e vagy a parlament rendelkezési körébe tartozik? A többségi akarat feltétlenül elismerendő-e vagy a kisebbségnek is vannak e

* Közzöljük ez érdekes cikket, bár azzal több tekintetben nem értünk egyet.

a törvényalkotás körül döntő jogai? A képviselőház házszabályai kiegészítő részét képezik e az alkotmánynak, vagy oly szabályoknak tekintendők, a melyek az alkotmány állítólagos megvédelmében keresztültörhetők? Az országgyűlés csak akkor nem lehet-e elnapolni, ha a *jövő* évi költségvetés már nem állapítható meg idejekorán, vagy akkor sem, ha a *jelen* évi költségvetés nincs megállapítva? Törvényellenes-e egy oly kabinet, a melynek a képviselőház bizalmatlanságot szavazott, vagy nem? Hozhat-e a képviselőház elnapolása után határozatokat, vagy törvényellenes e ez? A törvényhatóságok megtagadhatják-e az adók *beszedését*, avagy meg kell elégedniök a meg nem szavazott adók *behajtásának* megtagadásával? Mindezek a jogi kérdések foglalták le maguknak teljesen a parlamentünk tevékenységét évek óta. Kétségtelen, hogy az ország népének boldogulása vajmi kevésbé függ ezen kérdések elintézésétől és mégis ezekkel foglalkozik majdnem kizárólag az egész közvélemény a nélkül, hogy fáradságot venne magának válságunk tulajdonképeni jellegével foglalkozni, annak mélyebb okait kutatni és ezekből vonni le következtetéseket arra nézve, hogyan szabadulhatna az ország abból a *circulus vitiosusból*, a melyben egy idő óta mozog. Hiszen van értékük az említett jogi vitáknak is, de a politikai szempontoknak teljes elhanyagolásáig nem szabad azokat vinni. Azon hosszadalmas viták alapján, a melyek az utolsó időben parlamentünkben és sajtónkban lefolytak, minden jelentékenyebb politikusunkról hajlandók vagyunk elismerni, hogy be tudja bizonyítani a feketéről azt, hogy fehér és a fehérről azt, hogy fekete, csak azt nem tudjuk belőlük kivenni, hogy ők maguk tisztában vannak-e azzal, hogy mi a fekete és mi a fehér.

Jelen fejtegetéseink nem lépnek fel azzal a pretenzióval, hogy válságunk politikai hátterét egészen kimerítően kifejtsék. Pusztán csak kísérletet képeznek a válság természetének felderítésére azon okok kifejtése útján, a melyek részben parlamenti történetünk fejleményeiben, részben a közfelfogás átalakulásában rejlenek és melyek a jelenlegi válságot előidézték.

I.

Egészen felszínesen, pusztán csak parlamenti életünk szempontjából szemlélve a dolgokat, úgy a mint azokat egy régimódi történetíró nézné, a jelenlegi válságnak egész keletkezése és lefolyása pártküzdelseinkből volna megmagyarázható.

Két egymással szemben álló párt közül az egyik, mely eddig kisebbségben volt, meggyőzte a nemzetet arról, hogy az ő politikája a helyesebb és többséget nyert, ebből pedig természetesen vezetni le igényét arra, hogy programját, melynek keresztülvitelére felhatalmazást nyert, meg is valósítsa. Az adott esetben azonban a dolog véletlenül úgy áll, hogy a régi többség politikája egyúttal a korona politikája is volt, úgy hogy most a korona is latba veti egész tekintélyét az új politika érvényesülése ellen. Ebből keletkeztek összes bajaink és ez a helyzet teszi oly nehezen megoldhatóvá a válságot. Ez az a felfogás, melyet napilapjaink variálnak — mindegyik saját külön pártállásának szempontjából — és ez a felfogás, ha nem is mondhatjuk róla, hogy a dolgok mélyére hatol és az egész igazságot tartalmazza, egy bizonyos kereten belül szemlélve kétségtelenül helyes és igaz is.

Pártszempontoktól lehetőleg teljesen eltekintve, a dolgok fejlődése a következő volt:

A mikor 1867-ben *Deák Ferencz* megkötötte a *kiegyezést Ausztriával*, ez a mű minden elvitázhatatlan bölcsessége mellett nem találkozott a magyar közvélemény osztatlan helyeslésével. Az országban elejétől fogva volt egy párt, mely Magyarországnak Ausztriától való teljesebb függetlenítésére törekedett. Ez a párt a függetlenségi párt volt, a mely számarányában országgyűlésről országgyűlésre változott, elvi álláspontjának merevségét azonban évtizedeken keresztül fenntartotta és a politikai agitáció minden eszközét igénybe vette arra, hogy *radikális* államjogi követelményeinek megnyerje az országot. Vele szemben állt az a párt, mely nem, tagadhatta ugyan, hogy Deák kiegyezési művében maradt még pótolni való és igyekezett is, az állami intézmények lassú kifejlesztésével a létező hiányokat megszüntetni, mely azonban tekintettel arra, hogy e munkában igen erős ellentétes irányzatokkal kellett megküzdenie, melyeket békés utón csak igen lassan, Magyarország belső megerősödésével arányban lehetett fokenként visszaszorítani és a melyeknek határozott fellépéssel való provokálása Magyarország békés fejlődését zavarhatta volna meg, természetesen *opportunist*a álláspontra helyezkedett Ausztriával szemben.

Ez a pártalakulás, a mely szerint Magyarországon egy államjogilag radikális párt egy államjogilag opportunista párttal küzdött meg, nem volt új Magyarország történetében. Mióta az európai erőviszonyok átalakulása Magyarországot arra, kény-

szerítette, hogy biztonságáról egy más állammal való szövetség útján gondoskodják, tulajdonképpen állandóan ez a két pártirány állt egymással szemben. A hányszor az opportunisták államjogi párt volt többségben, az ország a maga jogait békésen gyakorolhatta, hisz ilyenkor e jogokat nem is *akarta* úgy gyakorolni, hogy ezzel az ellentétes érdekek képviselőinek, kivált a dinasztianak, czirkulusait lényegesen megzavarta volna. Míhelyt azonban az intranzigens radikális párt kerekedett felül, sohasem maradtak el azok a lázas konvulziók, a melyek felkelések, szabadságharcok vagy abszolutisztikus kísérletek formájában az ország békés belső fejlődését lehetetlenné tették és a melyek mindig kompromisszummal és új opportunisták többségek megalakulásával végződtek, egyszerűen azért, mert az ország erőviszonyai az egész négyszáz év alatt sohasem voltak olyanok, hogy a magyar nemzet függetlenségének eszménye megvalósítható lett volna.

Az 1867-iki kiegyezés nem jelentette végső befejezését ennek a négy évszázadon keresztül folyó harcoknak és ezért az azóta beállt pártalakulás is ugyanazon eszmeáramlatoknak volt alávetve. Keletkezett tehát 1867-ben, az alkotmányos életnek ekkor megnyílt új érájában is egy Ausztriával szemben opportunisták és egy Ausztriával szemben radikális párt. Ez a pártalakulás volt döntő befolyással Magyarország további fejlődésére nézve.

Hogy szerencsés volt-e ez a pártalakulás vagy nem, azt általánosságban, párt szempontoktól eltekintve, nem lehet eldönteni.

Azok, a kiknek véleménye szerint a Magyarország önállósága érdekében folytatott évszázados harcok az 1867-iki kiegyezéssel még nem nyertek kielégítő végleges megoldást, és a kik a kiegyezést csak az adott helyzetben elérhető legkedvezőbb kompromisszumnak tekintették, a melyet idővel tökéletesíteni kell, örvendhetek e pártalakulásnak. Hisz ismeretes dolog, hogy egy országban békés viszonyok közt a fejlődés egy oly erő-parallelogrammának rezultánsa irányában megy tovább, a melyben a két egymással szemben ható erőt az egymással szemben álló pártok törekvései adják meg. Ez áll mindaddig, a míg forradalmak, vagy forradalmi jellegű reformok új érdekköröket, új eszmeáramlatokat nem visznek azok közé, kik az illető ország sorsát intézik, ilyenek pedig 1867 óta Magyarországon nem játszódtak le. Magyarország fejlődése ezért a kiegyezés óta tényleg oly irányt vett, mely a Deák felfogását

követő opportunisták politikusként által eredetileg képviselt álláspont és a radikális függetlenségi párt álláspontja között feküdt. A közjogi viták ezért állandóan felszínen maradtak és azok, akiknek politikai törekvései Magyarország közjogi önállóságának és függetlenségének mind hathatósabb kidomborításában merülnek ki, ezzel kétségtelenül meg lehettek elégedve.

Viszont azok, akik azt a nézetet vallották, hogy az 1867-iki kiegyezésben Magyarország elérte mindazt, amire a jelenlegi európai erőviszonyok közepette észszerűen törekedhetett és akik a netán még létező hiányoknak teljesen békés utón való lassankénti pótlását is lehetőnek tartották, elejétől fogva csak sajnálkozhattak ezen a pártalakuláson, egyfelől azért, mert egy a maga szempontjaiért az agitáció minden fegyverét felhasználó függetlenségi párt létezése mindig felszínen tartotta azt a veszélyt, hogy a nemzet egyszer az egész kiegyezést el fogja ejteni továbbmenő céljai érdekében, a mi az opportunisták szempontjából veszélyes volna, és másfelől azért, mert a pártok közjogi nézetek szerint való csoportosulásának természet szerű folyamánya volt az, hogy a parlament tevékenységét csaknem kizárólag a közjogi harcok foglalták le, alig hagyva időt másfajta küzdelmek lebonyolítására, amelyek iránt ily körülmények közt különben érdeklődés sem mutatkozott.

A jelzett pártalakulásnak volt következménye az a szigorú párturalom, mely Magyarországon 1867 óta, de kivált 1875 óta rendszerré lett kifejlesztve.

Egy közjogilag opportunisták és egy közjogilag radikális párt létezése ugyanis eleve kizárta a váltógazdaságot a két párt között. A kettő közötti ellentétek oly alapvető kérdésekre vonatkoztak, amelyekben lehetetlen öt évről öt évre különböző politikát folytatni. Lehetetlen öt évig önálló, azután öt évig közös hadsereget, vámterületet, diplomáciát stb. berendezni és mivel ily körülmények közt a függetlenségi pártnak uralomra való jutása az egész létező állapotok felforgatásával járt volna, az opportunisták többség vezetői ezért a politikai célszerűség szempontjainak előtérbe tolásával jogot véltek formálhatni arra, hogy saját pártjuk uralmát lehetőleg állandósítsák, amire minden pártvezérben rendesen különben is megvan a hajlandóság.

Magyarországon *Tisza Kálmán* volt az, aki ezt a feladatot magára vállalta.

Kormányrajutása előtt a kiegyezés sorsa korántsem látszott biztosítottnak. A Deák-párt sohasem volt különösen erős és

néhány évvel a kiegyezés után teljesen züllésnek indult. Az általános rokonszenv inkább az ellenzéki pártok mellett nyilatkozott meg és ha Tisza 1875-ben közjogi programja cserbenhagyásával nem pártol át a Deák híveinek táborába, a kiegyezést fenntartó párt valószínűleg már a hetvenes években elvesztette volna a többséget. Tisza Kálmán azonban megmentette a pártot és megakasztotta a züllési folyamatot azzal, hogy a párt vezetésében szorosabbra fogta a gyeplőket. Pártján belül valóságos abszolutisztikus politikát folytatott. A párt szabad akarat-elhatározásának csak külső formáit tartotta meg, tényleg azonban a pártban belül csak egyetlen akarat létezett, az ő akarata. Mivel pedig az egyesek szabadságérzete az ilyen abszolutisztikus ízű vezetés ellen rendszerint felszokott lázadni, gondoskodnia kellett arról is, hogy híveit magához láncolja. Ezt megtette az által, hogy pártjának tagjait a választásoknál az állami közigazgatás egész nagy apparátusával támogatta, úgy hogy akarata nélkül, vagy akarata ellenére alig juthatott valaki a parlamentbe, és hogy pártjának képviselőtagjait azután a kormány befolyásának latbavetésével mindenféle jövedelmező állásokhoz juttatta. Ez a rendszer — a híres vagy hírhedt *Tisza-rendszer* — mely veszedelmesen hasonlított III. Napoleon belpolitikájához, voltaképen fölbukkan mindannyiszor, a mikor arról van szó, hogy egy ember akarata a modern parlamenti élet reprezentatív intézményei között érvényesüljön. A mint ideig-óráig bevált más államokban, úgy bevált Magyarországon is. A szabadelvűpárt többségének fentartásáról a rendszerre kifejlesztett választási visszaélések gondoskodtak, a többség tagjait pedig együtt tartotta és a kormányhoz fűzte személyes érdekük, mely annyival jobban érvényesült, a mennyivel odaadóbb és használhatóbb támogatói voltak a kormánynak. A választási visszaélések és az, a mit később parlamenti korrupciónak neveztek és a mi szigorú erkölcsi szempontból tényleg korrupció is volt, ezek voltak főtámaszai a Tisza-rendszernek és ezen a két pilléren nyugodott Tisza Kálmán egész tizenöt éves régiméje. Védelmére mindig azt hozták fel, hogy az ország békés fejlődését csak az 1867-iki kiegyezés biztosítja, a kiegyezést pedig másként, mint egy védelmére alakult párt mesterséges fenntartásával nem lehet megvédeni.

De ezen rendszer ellen is reakció támadt. Körülbelül 1885-re, Tisza Kálmán miniszterelnöksége kezdetének tizedik évfordulójára tehető az az időpont, a melyben ennek a rend-

szernek látszólagos sikerei tetőpontjukat érték el. Ettől kezdve mind világosabbá vált, hogy ily mesterséges eszközök állandó biztonságot nem nyújtanak a kiegyezésnek sem. A választási visszaélések az ellenzékben csak az első időben támasztottak csüggedést és kishitűséget, később inkább gyűlöletet keltettek, az pedig, a mit később parlamenti korrupciónak neveztek és a mit akkor az ellenzék sem tekintett ily általános értelemben korrupciónak, irigységet fakasztott. Egy ideig tehetetlen dühhel nézték azt a nagy ügyességgel keresztülvitt politikai rendszert, melyet Tisza Kálmán meghonosított, azután pedig kezdték keresni azokat a módokat, a melyeknek segélyével ezt a rendszert meg lehet dönteni. A nyolczvanas évek vége felé parlamenti életünk több epizódjából látni lehetett, hogy az ellenzék mintegy ösztönszerűleg elhatározó támadásra szeretne lépni és csak még azzal nincs tisztában, hogy a támadás mely formája vezethet leginkább sikerhez.

Az ellenzék ezen fokozódó támadó kedvével karöltve a szabadelvűpárt belső gyengesége is mindjobban kitűnt. A párt politikája konzervatív volt a szó legrosszabb értelmében, mert tétlenségre szorította az országot és apró pepecselő munkával elégedett meg. Ez részben tálán arra vezethető vissza, hogy Tisza Kálmánnak egyénileg vajmi kevés érzéke volt egy igazán modern, progresszív törvényhozás iránt. Mint minden politikus, a kinek nagysága kiváló taktikai képességeiben rejlik, Tisza is a *quieta non movere* álláspontján állt. Nem bolygatott meg semmiféle kérdést, mielőtt arra kényszerítve lett volna, és ha kényszerítve volt rá, igyekezett nem többet változtatni, mint a mennyit okvetlenül változtatni kellett. Ő nem azokhoz a politikusokhoz tartozott, a kik az ország szükségleteiből merített saját koncepczióiknak igyekeznek megnyerni az országot, hanem megelégedett azzal, hogy esetről-esetre kövesse a közvélemény fejlődését az egyes kérdésekben és hogy azokban a kérdésekben, a melyekre nézve reformszükséglet létezett, ezt a szükségletet a lehető legcsekélyebb engedményekkel kielégítse. Ezért alatta a szabadelvűpárt teljesen stagnáló politikát folytatott, ilyen pedig huzamosabb időn keresztül fenn nem tartható. Nincs oly politikai pártprogram — ha eltekintünk az egyelőre megvalósíthatlan czélokot doktrinair módon képviselő pártoktól — a mely csak egy generáczión keresztül is változatlanul fenn tartható volna. *Every political party changes her principles in the average once in ten years* — mondja Disraely. Míg azonban

ott, hol parlamenti váltógazdaság van, a pártok külső jelenségekből is láthatják és egyenesen kényszerítve vannak arra, hogy programjaikat minduntalan átgyúrák, az olyan országokban, hol egy párt mintegy monopóliumot élvez, a pártvezetők ezt a szempontot könnyen szem elől tévesztik. Ez volt Tisza Kálmán politikájának egyik taktikai fő hibája is. Tisza tartott attól, hogy az új eszmék fölvetése nyomán elkerülhetlenül támadó mozgalmak az ő uralmát és pártjának egységét veszélyeztethetnék és ezzel veszélybe sodorhatnák az 1867-iki kiegyezést is, a melynek sérthetetlen fenntartását pedig a legelsőbrendű politikai szükségességnek tartotta. Ha ő az a kiváltságos nagy államférfiú lett volna, a kinek sokan tartották, a nyolczvanas évek végén felismerte volna, hogy a stagnáció rendszere mely addig a szabadelvűpártra nézve elég kedvező volt, nem elég többé annak a célnak biztosítására, a melynek ő egész politikáját alárendelte. Igazi nagy államférfiú ebben a korban megtalálta volna a módokat és eszközöket arra, hogy valamely új eszme felvetésével egy újabb, évekre terjedő időszakra biztosítsa pártjának a népszerűséget és a fennmaradást. De Tisza nem volt nagy államférfiú, hanem csak rendkívül ügyes parlamenti taktikus s így azt a hibát követte el, hogy apró taktikai eszközökkel akart segíteni olyankor is, mikor ezek már nem hatottak.

A nyolczvanas évek végén láthatjuk a szabadelvűpárt uralma hanyatlásának első jeleit és ekkor kezdődik voltaképen az a fejlődési proceszszus, a mely az 1905. évi választásoknál a szabadelvűpárti többség teljes bukásával nyert legalább egyelőre befejezést. Igen tanulságos, az azóta lefolyt eseményeket ebből a szempontból behatóbban szemügyre venni.

Az 1889-iki *véderővitában* az ellenzék először gyűjtötte össze erejét egy a Tisza Kálmán ellen irányuló erősebb tármadásra. Kísérleteket ez irányban fokozódó elkeseredéssel előbb is tett, de ezek sohasem voltak oly intenzívek, mint 1889-ben és inkább múltó fellobbanásoknak, mint rendszeres politikai akciónak voltak tekinthetők. Nem volt még teljesen átgondolt politikai akció az ellenzék részéről az 1889-iki véderőharc sem. A Tisza-rendszer ekkor még külsőleg megdönthetlennak látszott, azokat a politikai fegyvereket, a melyekkel e rendszer megteremtője pártjának uralmát fenntartotta, mindenki elpusztíthatatlanoknak tartotta. De épp e rendszer megdönthetlenségének látszata fokozta az ellenzék dühét, a melynek tagjai

azon perspektíva előtt álltak, hogy sem elveiket, sem személyüket soha nem fogják érvényre juttathatni, mivel azok az eszközök, melyek fölött az ellenzék akkor rendelkezett, nem bizonyultak elég hatékonyaknak arra, hogy az ellenzék egy az állam egész hatalmát a maga érdekében felhasználó párttal eredményre való kilátással felvehesse a versenyt. A tehetetlenség dühe volt az, a melylyel az ellenzék 1889-ben támadásnak indult. Nem átgondolt kormánybuktató rendszer segítségével, de szenvedélyes, heves támadásokkal, parlamenti botrányok és utczeni tüntetések rendezésével támadt. Nem ismerte még fel azt az ellenszert, melylyel a szabadelvűpártnak oly erős támaszokon nyugvó régiméjét megdönthette és csak abból indult ki, hogy megkettőzött intenzitású támadásokkal talán mégis teremthet oly helyzetet, a mely Tiszát távozásra fogja bírni. Az obstrukció fegyverére még mindig nem gondolt, bár a véderővita hosszú kinyújtása már akkor is reá irányozhatta figyelmét ezen fegyvernek hatékonyságára is.

A véderővitából Tisza Kálmán, a ki a maga parlamentjét jobban ismerte mint bárki előtte vagy utána, felismerte a helyzetet. Az ellenzéki szenvedélyek növekedéséből reájött arra az igazságra, a melyre más, országuk sorsát hosszú időn keresztül intéző államférfiak is rájöttek, hogy ugyanaz a politikai rendszer csak bizonyos korlátolt időn belül tartható fenn, azután pusztulásnak indul. Csak az lehetett szemében kétes, hogy mi az, a mi többé eredményesen fenn nem tartható: az-e, hogy ő személyesen vezesse tovább az ország ügyeit, vagy az, hogy a szabadelvűpárt uralkodjék az országban? Nem lehetett kivenni tisztán személyes természetű és csak ellene irányuló-e az ellenzéknek harcza, vagy pedig a szabadelvűpárt uralmának megdöntését tűzte ki az ellenzék céljául? A helyzet akkor mindenesetre olyan volt, hogy Tisza még remélhette azt, hogy személyének feláldozásával megmentheti azt a pártot, mely az 1867-iki kiegyezést fönntartotta és lecsitíthatja a szenvedélyeket. Aligha csalódunk, ha ebben keressük váratlan és komoly ok nélkül megtörtént lemondásának tulajdonképeni benső rugóit.

De ha egy politikusnak, a ki az ellenzéknek veszedelmessé váló agitációját, mely első sorban személye, másodsorban azonban pártja ellen is irányult, meg is kellett akadályoznia, hogy a személye ellen megnyilatkozó ellenszenv pártjának váljék kárára és ha ily körülmények közt Tisza Kálmán nagyfokú politikai belátásának is adta tanújelét, a mikor pártja

vezetését letette, hogy pártjának helyzetét könnyebbé tegye, mégis kétségtelen, hogy ez a személyes önfeláldozás sikerrel nem járt. Ezzel az elhatározással talán lassította az ellenzék megerősödésének proceszusát, de nem akadályozta meg. A mi személyes elem volt az ellenzék támadásában, az tárgytalanná lett, de mivel ezenfelül oly elemek is voltak benne, a melyek az ellenzék érvényesülési törekvéseire voltak visszavezethetők, maguk a támadások még sem szűntek meg. Kitűnt ez már utódja, *Szapáry Gyula gróf* alatt is. Az ellenzék megerősödése az ő miniszterelnöksége alatt is tovább folyt, világos jelöl annak, hogy az ellenzék nemcsak Tisza Kálmánt akarta eltávolítani, de a szabadelvűpárt uralmát akarta megtörni. A mikor pedig Szapáry, ki különben megtartotta a Tisza Kálmán által meghonosított politikai rendszert, a közigazgatás államosításába akart fogni, a mit pártszempontból eléggé bátran megtehetett, mivel az ellenzék egy része ezt a programot osztani látszott, az ellenzék újból támadásra egyesült ellene és most már az 1889-iki tapasztalatok felhasználásával látta az utat is, a melyen haladnia kellett. Az *obstrukció* fegyveréhez nyúlt és ezzel megtalálta az ellenmérget a Tisza Kálmán által pártja uralmának megörökítésére használt szerek, a választási visszaélések és a parlamenti »korrupció« ellen. Egyfelől az ellenzék érvényesülésének mesterséges megakasztása, az állam hatalmának eszközeivel, másfelől a többség akaratának megbénítása a házszabályokkal való visszaéléssel, ez volt az a helyzet, mely most egészen nyíltan kialakult. Ide vezetett az a törekvés, mely az 1867-ben előállt pártalakulásnál fogva arra irányult, hogy a kiegyezést megvédő párt állandóan többségben maradjon, nehogy a kiegyezés megdőljön és ezzel az ország békéje megzavartassék. A Szapáry bukását követő éra, a *Wekerle-kabinet* kormányzása, a mi szempontunkból szemlélve, úgy jelentkezik, mint egy sajátságos kísérlet, az ország figyelmét elterelni a közjogi kérdésektől és azon kérdések felé fordítani, a melyek a nyugati országokban foglalkoztatják a közvéleményt. Nem mondjuk, hogy kizárólag ez volt az egyházpolitikai reformkérdések felvetésének oka, de talán ez is közrejátszott benne, a mi nézőpontunkból mindenestre ily képet mutat parlamenti életünknek ez a fényes epizódja. Wekerle már nem a Tisza Kálmántól örökségként átvett politikai fegyverekkel akarta a kiegyezés sorsát biztosítani, de úgy, hogy *új perspektívákat* nyitott a nemzetnek, a melyben a végtelen haladás lehetőségei tűntek

fel. Talán remélte azt, hogy az örökösen nyugtalankodó közvélemény — hisz ennek örökös nyugtalansága képezi a hajtóerőt a parlamenti államok gépezetében — egész erejével bele fogja magát vetni a neki kijelölt új útírányba. Lehetséges is, hogy ez megtörtént volna, de a Wekerle éra túlrövid volt, hogysem elérhette volna ezt az eredményt. Részben külső okok — a korona ellenszenve egy kifejezetten haladó irány ellen — részben sajátságos társadalmi és kulturállapotaink megakadályozták azt, hogy Magyarország fejlődése ezentúl ezt az irányt vegye. Wekerle megbukott és az ország visszatért a közjogi követelmények kitaposott útjára, a nélkül, hogy az egész Wekerle-epizód mélyebb nyomokat hagyott volna hátra.

Wekerle utódja, báró *Bánffy Dezső*, nem folytatta ezt a politikát. Liquidálta a Wekerle kabinet örökségét, de aztán mégis állt. Egész egyénisége, műveltségi foka, látóköre nem tette őt alkalmassá arra, hogy új irányt szabjon az ország fejlődésének. Képzettségét kizárólag a gyakorlatból merítette, a gyakorlatban pedig csak azokkal a sajátságosán magyar problémákkal ismerkedhetett meg, a melyek az országot Tisza Kálmán idejétől kezdve foglalkoztatták. Ezekben otthonos volt, de a modern eszmeáramlatokat nem ismerte, és ezért várni sem lehetett tőle, hogy ő tovább fogja fejleszteni Wekerlének kísérletét, mely arra irányult, hogy Magyarországot bekapcsolja a nyugat nagy eszmeáramlataiba. Ennélfogva vissza is tért ahhoz a politikához, mely Tisza Kálmán alatt jónak bizonyult. Ő is a választási visszaélésekkel és a parlamenti korrupcióval igyekezett a szabadelvűpárti többséget megerősíteni és állandósítani, és mivel az ellenzék nem volt többé oly gyenge, mint Tisza Kálmán alatt, jó szolgálatot vélt tehetni az ügynek, a mikor kettőzött dózisban alkalmazta Tisza Kálmán receptje szerint az említett, nem épen ártatlan szereket. A következmény az volt, a mit mindenki előreláthatott volna, ha elkerülhetetlen fejlemények előrelátása is oly nehéz nem volna, egy obstrukciók formájában megnyilatkozó elkeseredett személyes harcz, a mely most már kifejezetten a Tisza—Bánffy-féle kormányrendszer ellen irányult és a melyben ez a kormányrendszer végleg elbukott.

A vezető államférfiak most azon probléma előtt álltak, miként rendezzék be az ország kormányzását úgy, hogy a békés haladás előfeltételének tartott 1867-iki kiegyezés minden veszély ellen megóvassék és — a mit ezzel egyjelentőségűnek tartottak —

a szabadelvűpárt uralma biztosíttassék. Nem foglalkozom azzal a kérdéssel, hogy mi történt volna akkor, ha már Bánffy alatt vagy közvetlenül Bánffy után kísérlet történt volna a parlament belső reformjára, melyet később gróf Tisza István, mint miniszterelnök programjára tűzött és a melynek célja volt, az ellenzék kezéből kicsavarni azt a fegyvert, a melyet neki a házszabályok hézagai nyújtottak. Abban az időben a kísérlet talán eredményesebben végződhetett volna, mint hat mozgalmas és az ellenzékre nézve igen kedvező esztendőnek eltelte után. Még kevésbbé akarom fejtegetni azt a kérdést, hogy az a kísérlet, melyről a Bánffy kormány utolsó heteiben tényleg szó volt, vajjon helyes lett volna. *Je ne propose rien, l'expose.* Tényleg a szabadelvűpárt politikája egészen más irányt vett Bánffy bukása után, oly irányt, mely magán viseli megteremtője, Széli Kálmán, egyéniségének bélyegét.

Az a kormány, a melynek Széll Kálmán állt élén, egész ridegségében levonta azt a következtetést, hogy a régi kormányrendszer többé fenn nem tartható. A kúriai bíraskodásról szóló törvény megdöntötte ennek a kormányrendszernek egyik főtámaszát, a választási visszaéléseket, az összeférhetlenségről szóló törvény lehetetlenné tette a másikat, a parlamenti korrupciót. Hogy pedig azért a szabadelvűpárt uralma meg ne inogjon, Széll egy rendkívül ingeniózus, de tisztán az ő személyes kvalitásain alapuló politikai rendszert honosított meg, mely végeredményben nem volt egészen aggálytalan. A legnagyobb mérsékelt ellenzéki pártnak a többségbe való bevonásával egyfelől erősítette a szabadelvűpártot, másfelől gyöngítette az ellenzéket és ez úton magának oly hatalmas többséget biztosított, mely bátran lemondhatott azokról a mesterséges eszközökről, a melyek segélyével Tisza Kálmán igyekezett, pártját erősíteni és összetartani. Másfelől az ellenzékben a maradt pártokkal szemben mindvégig konziliáns magatartást tanúsított, vezérei véleményét minden fontosabb kérdésben előre kikérte, hízelgett és bókolt neki és ezzel iparkodott az ellenzékétől minden jogcímet és minden ürügyet elvonni arra, hogy vele szemben is régi taktikájához, az obstrukcióhoz nyúljon.

Ez ment egy darabig, de nem sokáig. A mérsékelt pártok egyesítése nem bizonyult állandónak, mert az egyesített frakciók soha sem olvadtak teljesen össze, hanem folytonosan egymással czivódtak, a mivel belsőleg gyengítették a szabadelvűpártot. Az ellenzékben maradt pártoknak pedig Széll Kálmán politikája

csak növelte szarvait, a mikor folytonosan kompromisszumokra lépett velük. Ehhez járult, hogy az osztrák zavarok és az általuk éveken keresztül Magyarországon is előidézett nehézségek növelték annak a pártnak népszerűségét, mely az Ausztriától való elkülönítést tűzte zászlajára és a néppel el tudta hitetni, hogy összes bajaink kútforrása az Ausztriával való kapcsolatban keresendő, a szabadelvűpárt pedig ezt az akciót ellensúlyozni nem tudta sem egy az Ausztriával való közösség mellett kifejtett hatalmas agitációval, sem az ország figyelmének hatalmas modern törvényalkotásokra való terelésével, mert a szabadelvűpártban fennálló ellentétes áramlatok egymást bénították meg és teljesen impotenssé tették azt a nagy tömeget, melyet a szabadelvűpárt képviselt.

A következmény az volt — és más az adott viszonyok közt nem is lehetett — hogy az ellenzéken még Széll Kálmán előzékeny politikájával szemben is obstrukcionista törekvések mutatkoztak. Erre az útra terelték az ellenzéket nemcsak azok, a kiket Széll folytonos engedékenysége elkapatott, de azok is, a kik attól tartottak, hogy a Széll előzékenysége előtt való meghajlás az országban azt a látszatot fogja felkelteni, mint ha az ellenzék a miniszterelnökkel paktált volna és végeredményben tönkre fogja tenni a függetlenségi párt népszerűségét. Az obstrukció nyíltan ki is tört, a mikor Széll Kálmán javaslatokkal állt elő, melyek a hadsereg létszámának felemelését czélozták. Széll kísérletet tett, hogy türelemmel és vára-kozással kibőjtölje az obstrukciót, mely az általa inaugurált új politikát, a melylyel az 1867-iki kiegyezést meg akarta menteni, alapjában veszélyeztette. A kísérlet saját pártja egy részének türelmetlensége, más részének az ellenzékkel való nyílt rokonszenvezése miatt nem sikerült és ez a rendszer is megbukott.

Ekkor, 1903 nyarán a korona és legmeghittebb tanácsadói visszanyúltak a Bánffy bukása előtt felmerült tervhez, hogy a *parlament belső életének reformjával, a házszabályok jelentékeny szigorításával* csavarják ki az ellenzékétől az obstrukció fegyverét, mely eredetileg csak ellenméreg volt a Tisza Kálmán által használt mérges eszközök (választási visszaélések és parlamenti korrupció) ellen, mely azonban nem tűnt le közéletünk-ből akkor sem, a mikor maga a méreg eltávolítottatott, úgy hogy most már az ellenméreg hatott méregként. A szabadelvűpárt, illetve a kiegyezést védő pártok uralmának biztosítására ez

volt az utolsó eszköz, melyet még meg nem kíséreltek és azok szempontjából, a kik a kiegyezés biztosítását Magyarország békés fejlődése elengedhetlen előfeltételének tartották, helyes, szükséges, logikus és elkerülhetetlen volt, hogy ezt az eszközt is megkíséreljék. Előbb *Khuen-Héderváry* gróf, később *Tisza István* volt kiszemelve arra, hogy ezt a politikát keresztülvigye. Minden körülmények között kétes volt, hogy ebben az időpontban, a mikor az ellenzék már a parlamenten belül is részben az osztrák bonyodalmak, részben Széll előzékeny politikája, részben a véderőkérdésben elért sikerei miatt erősebb volt, mint valaha, vajjon véghez vihető lett volna. De a kísérletet véghez sem lehetett vinni. 1904 decemberében a szabadelvűpártnak a folytonos kiválások következtében előállt gyöngülése miatt az országgyűlés feloszlatása vált szükségessé. A hárszabályrevízió kérdésében beállt zivatarok tisztították némileg a levegőt, annyiban, hogy azok, kik már régtől fogva titkon rokonszenveztek a függetlenségi párt nemzeti törekvéseivel, Apponyi vezérlete alatt nyíltan a függetlenségi párthoz csatlakoztak, mely így tetemesen meggyarapodott. Hozzájárult ehhez, hogy a szabadelvűpártot az arisztokrácia egy nagy része is cserbenhagyta, melynek befolyása Magyarországon a választásoknál még erősen latba esik. Ily körülmények közt az 1905 januárban lefolyt választások meglepetéssel végződtek, — a szabadelvűpárt végleg elvesztette többségét és ezzel előre láthatólag örökre elvesztette döntő jelentőségét is a magyar parlamentben. Vele elbukott az a párt is, mely az 1867-iki kiegyezést eddig fenntartotta. 1867 óta oly súlyos esemény parlamentünk történetében nem játszódtott le.

Az elmondottakban igyekeztünk a jelenlegi válságnak parlamenti történetünkben rejlő előzményeit kimutatni. Ki akartuk mutatni, hogy parlamenti történetünkön vörös fonalként végig húzódik az 1867-iki alap változatlan fenntartására irányuló törekvés, melyet soha szem előtt nem tévesztettek és a mely kétségtelenül a főszempont volt, a mely körül parlamenti életünk kialakult. Ki akartuk mutatni továbbá azt, hogy 1889 óta folyton nehezebbé és nehezebbé vált a kiegyezés fenntartására irányuló törekvés és hogy az összes azóta beállt parlamenti bonyodalmak a főszempontra fakadtak, úgy hogy jelenlegi válságunk gyökerei voltaképen ebbe a korba nyúlnak vissza.

II.

A ki parlamentáris történetünknek ezen cikkünkben vázolt fejleményeit figyelemmel kíséri, annak lehetetlen más eredményre jutni, mint arra, hogy a kiegyezés fenntartására eddig követett rendszer a januári választásokban végleg megdőlt és hogy új alakulások elkerülhetetlenek. A szabadelvűpárt 1889 óta az eszközök minden nemét felhasználta arra, hogy uralmát újból megerősítse, de teljesen eredménytelenül, és ma már a legmerészebb fantáziával sem lehetne kieszelni oly politikát a szabadelvűpárt részére, a melylyel régi befolyását visszanyerhetné. A legnépszerűbb új program sem tudná a pártot új életre kelteni, mert harmincznyolcz majdnem teljesen stagnáló politikában eltelt év tapasztalatai meggyőzhatték a népet arról, hogy a szabadelvűpárt *ígéreteit* vajmi kevésszer követik *tettek* is. Az utolsó választások eredménye azt mutatja, hogy a népben élénk elégedetlenség mutatkozik a létező állapotokkal szemben. De vajjon észszerűen feltehető-e, hogy ennek az elégedetlenségnek oka egyedül az, hogy a vezényleti nyelv a német és hogy közös vámterületben élünk, a mi agrár népre nézve egyenesen előnyös? A ki a néppel érintkezett, az tudja, hogy ezeknek a követelményeknek magukban véve kevés vonzóerejük van és hogy hatásuk inkább abban keresendő, hogy a néppel el tudták hitetni azt, hogy az eddigi »osztrák rendszer« megdőltével az összes bajok meg fognak szűnni. Hisz a nép, a mely a bajok létezését saját testén érzi, nem bír nálunk kellő műveltséggel arra, hogy a bajok okát önmagától megállapítsa, elhisz mindent, mit neki erre nézve mondanak — és azokhoz fordul, a kik egyáltalán változást ígérnek, tekintet nélkül arra, hogy ez ígéreteknek van e komoly alapjuk vagy nincsen.

Nyugodtan mondhatjuk, hogy a nép bajai határozottan nem arra vezethetők vissza, hogy a katonákat német nyelven vezénylik, hanem arra, hogy az ország törvényhozása nem tartott lépést az ország viszonyainak, a nép szükségleteinek fejlődésével. Sajnálom, hogy e cikk keretén belül részletesebben nem foglalkozhatom ennek kimutatásával, de talán lesz alkalmam önállóan visszatérni erre az eszmekörre is. Ezúttal tisztán csak parlamenti életünk világánál óhajtván szemlélni a magyar válságot, meg kell elégednem azzal, hogy röviden *kritikáját* adjam a szabadelvűpárt politikájának, melynek alakulásait az utolsó harmincznyolcz év folyamán ismertetni igyekeztem.

A mi a szabadelvűpárt *közjogi politikáját*, Ausztriával szemben követett magatartását illeti, lehet talán egyes részletekben kifogásokat támasztani, de nagyban és egészben ez a politika helyes és észszerű volt. Helyes és észszerű volt azért, mert megelégedett a nemzet önrendelkezési jogának teljes biztosításával és a természetes fejlődésre bízta a netán még létező hiányoknak pótlását, melyek inkább külsőségekre vonatkoztak. Ez a politika lehetővé tette, hogy minden súlyos konfliktus közjogi kérdésekben elkerültessek, erre pedig szükség volt, hogy a békés belső fejlődés lehetővé tétessék. Azok a súlyos nehézségek, a melyeket a magyar vezényleti nyelv behozatala okoz, mutatják, hogy ennek a politikának Deák Ferencztől eredő alapgondolata helyes volt. Hisz a magyar vezényleti nyelv csak egy elenyészően csekély részét képezi a magyar függetlenségi törekvéseknek és ha már ennek kivívására éveken keresztül tartó harcra van szükség, a mely a nemzet összes erőit lekötik, el lehet képzelni, hogy mi következne be akkor, ha az összes nemzeti követelések megvalósítását napirendre tűznék. Magyarország mai erőforrásai alighanem ép oly kevésbé bizonyulnának elegendőknek az e célból szükséges hosszú küzdelemnek eredményessé való végigküzdésére, mint a hogy nem bizonyultak elegendőknek Bethlen, Bocsday, Thököly, Rákóczi Ferencz és Kossuth Lajos korában. De még ha elegendők volnának is, ez a hosszú küzdelem helytelen volna, mert Magyarországra az Ausztriával való szoros kapcsolat ez idő szerint is jelentékeny előnyöket biztosít.

A szabadelvűpárt azonban — az egy Wekerle-epizódot leszámítva — mindvégig megelégedett azzal, hogy a békés fejlődésnek a közjogi alap megszilárdításával legáltalánosabb előfeltételét teremtsen meg, de nem tette meg a további lépéseket és nem használta ki ezt a helyzetet eredményes *belpolitika* érdekében, és ebben áll hibája, melyre bukása is visszavezethető. Ha a szabadelvűpárt tisztán látta volna a dolgok állását, erősen haladó törvényhozással igyekezett volna ellensúlyozni a nemzeti jelszavakra támaszkodó ellenzéki politika népszerűségét. Az ellenzék nemzeti politikája főleg a *múlt* tradícióiból táplálkozott, a szabadelvűpártnak ezzel szemben a *jelen* haladásra, társadalmi jobblétre törekvő áramlatait kellett volna kiaknáznia. Míg az ellenzék az ország minden erejét bizonyos a nép jóléte szempontjából közömbös nemzeti követelmények megvalósítására akarta szentelni, a szabadelvűpárt-

nak oda kellett volna törekednie, hogy az ország erejét a társadalmi haladás eszméi érdekében értékesítse. Az így kifejlődött küzdelemben — meg vagyunk győződve róla — a *nép reális érdekeinek* kielégítésére irányuló politika győzedelmes kedett volna a *nemzet hiúságának* kielégítésére törekvő politika fölött s a szabadelvűpártnak mindenestre lett volna fegyvere arra, hogy az ellenzék agitációját ellensúlyozza.

A szabadelvűpárt azonban ezt nem tette meg. Ő az ellenzék népszerű nemzeti politikája!, a mely a nemzet hiúságának legyezetéséből táplálkozott, nem tudta ellensúlyozni semmivel, hanem egyszerűen szembe helyezte vele a maga népszerűtlen nemzeti politikáját, sőt megengedte azt is, hogy az ellenzék — a melynek pedig a népjogok kiterjesztésétől nálánál jobban kellett tartania, mert a mi viszonyaink közepette a népjogok minden kiterjesztése a tiszta nemzeti politikát visszaszorítja egy komoly és reális politika előnyére — túllicitzálja őt a progresszív jelszavak hirdetésében is, mert hisz az ellenzék állásfoglalása minden óvatossága és kétszínűsége mellett ezekben a kérdésekben is sokkal haladottabb volt, mint a szabadelvűpárté, mely a legridegebb konzervativizmust hirdette minden téren. Ily körülmények közt valóban természetfölötti jelenség lett volna, ha a szabadelvűpárt magát mégis fenn tudta volna tartani, daczára annak, hogy az ellenzék politikája a nemzeti hiúságot érintő kérdésekben népszerűbb, a nép reális érdekeit érintő kérdésekben pedig ha nem is egészen kielégítő, de a szabadelvűpárt politikájánál mindenestre kielégítőbb volt.

A szabadelvűpárt szerepét végleg eljátszotta és új alakulásoknak kell helyébe lépni. A további fejlemények képzelhetők úgy, hogy a többséget nyert nemzeti pártok fogják ezentúl megtartani a vezérszerepet és képzelhetők úgy, hogy új többség alakul a kiegyezés védelmére.

Az első eshetőség — hogy t. i. az *ellenzéki koalíció* vegye át a kormányt — parlamentáris szempontból helyes volna, hisz a parlamentarizmus fogalma megkívánja, hogy a kik a választásokban többséget nyertek, azok vegyék át a kormányt. De kielégítő ez a megoldás csak akkor volna, ha az összes nemzeti kérdéseket ezzel végleg el lehetne intézni, hogy ezzel új alap teremtsék az ország fejlődésének. Ez azonban úgyszólván lehetetlen. Az európai nemzetközi helyzet, Magyarország jelenlegi erőviszonyai minden gondolkodó ember előtt egyenesen lehetetlennek tüntetik fel a nemzeti kérdések végleges

elintézését olyformán, hogy Magyarországra nézve kívánni való ne maradjon fenn. *Talán* — de nem egészen bizonyosan, — a perszonális unió megteremtésénél találhatnók meg azt a pontot, a melyen túl az a párt, mely a jelenlegi koalícióban döntő befolyással bír, nem fogja többé bolygatni a nemzeti kérdéseket. Már pedig a dolgok mai állásában még a perszonális unió is csak hosszú, évtizedeken keresztül folyó parlamenti harcok, és *talán nemcsak parlamenti* harcok alapján volna megteremthető. A koalíció uralmának állandósítása tehát állandósítása volna a nemzeti kérdésekkel való kizárólagos foglalkozásnak, — és az egyedüli jó benne talán az volna, hogy ez az alakulás kényszerítő erővel egy oly ellenzéknek megteremtésére vezetne, a mely határozottan a progresszív törekvéseket aknázná ki a maga érdekében és a népjogok jelentékeny kiterjesztésével igyekeznék a nemzeti jelszavak uralmát megdönteni, mert egy nemzeti jelszavakra támaszkodó többség ilyenektől fog leginkább tartózkodni.

Ezért nézetünk szerint ez alakulásnál előnyösebb egy oly új alakulás, a mely a nemzeti kérdésekben kompromisszumos *új többséget* léptet az eddigi szabadelvűpárt többség helyébe. Ez az új alakulás természetsszerűleg a jelenlegi dissidens csapatok közül alakulna ki és ennek közjogi programja körülbelül azonos volna az eddigi szabadelvűpárt programjával. Magyarország története mutatja — mind fentebb hangsúlyoztuk — hogy az ország békés fejlődése csakis ily Ausztriával szemben opportunisták többség létezésékor válik lehetővé és hogy közjogilag radikális pártok többségre jutása forradalmakhoz és abszolutisztikus kísérletekhez vezet. Ez a helyzet ma sem változott, mert Magyarország erőviszonyai ma sem teszik lehetővé a közjogi kérdések végleges radikális megoldását, sőt az ily megoldás a mai nemzetközi helyzetben kívánatos sem volna. Csak ha egy ily új többség Ausztriával szemben kompromisszumos program alapján venné kezébe az ügyeket, volna ismét megteremtve a békés, lázas konvulzióktól ment fejlődésnek előfeltétele.

Ha azonban ez az új többség nem akar hamarosan ugyanarra a sorsra jutni, mely a szabadelvűpártot érte, — akkor okulnia kell *az utolsó két évtized tanulságain*. Ha az új többség ugyanazt a stagnáló politikát fogja folytatni, a melyet a régi szabadelvűpárt folytatott, ha az új többség sem fog egyebet szembehelyezhetni az ellenzék népszerű nemzeti politikájával, mint a maga népszerűtlen nemzeti politikáját, akkor az új

állapotok is tarthatatlanok lesznek. Ezért az esetben, ha új többség megteremtésével a régi viszonyok helyreállanak, az új többségnek *olyan programról kell gondoskodnia, a melylyel az ellenzék nemzeti programját ellensúlyozni lehet.* Ezt a programot körvonalozni most nem lehet feladatunk. Csak egész általánosságban jelezzük felfogásunkat az irányban, hogy az új többségnek folytatnia kell a progresszív törvényhozás fonalát ott, a hol az egyházpolitikai reformok befejezésekor, 1894-ben, a szabadelvűpárt elejtette azt. *Az új többségnek nemcsak 1867-es alapon, de 1894-es alapon is kell állania és ezen az alapon kell folytatnia az állam intézményeinek kiépítését.* Ily politika azonban a jelenlegi parlament keretében belül eredményesen nem folytatható, hisz Wekerle bukásának egyik főoka abban keresendő, hogy a parlament elég nyomatékka nem állt mögéje *mindvégig.* Ezért előfeltétele annak, hogy új többség eredményesen működhessék, *a parlamentnek szélesebb alapokra való fektetése az általános választói jog behozatala által.* Csak azokban a körökben, melyek ma a választói jogból ki vannak zárva, találhat támaszt az a határozottan progresszív politika, a melyre szükség van, hogy az ellenzéknek a nemzeti hiúságot legyezgető politikája ellensúlyoztassék. Ez a nemzeti politika, mely reális értékkel alig bír, kizárólag a magyar középosztályban népszerű, a mely a mai választói jog mellett politikánkban döntő szerepet visz. A választói jognak pusztá, óvatos kiterjesztése nem változtatna e helyzeten, mert a mai választók kategóriájához legközelebb eső néprétegekben szintén csak a függetlenségi párt találhatna támaszt. *Új eszmék, új alakulások, csak az általános választói jogtól várhatók.*

Egy ily radikális reformokat követelő, az általános választói jog alapján a parlamentbe került többség, igaz, nem volna folytatója a szabadelvűpárt irányának. Folytatná azt talán a közjogi kérdések terén, de teljesen ellentétes irányzatot követne vele a belpolitika terén. Új korszak keletkeznék, mely új embereket is követelne meg. De az új eszmék mindig megtalálják a keresztülvitelükre alkalmas embereket és előkerülnek azok majd Magyarországon is, talán eddigi pártembereink sorából is, talán azokon kívül is. Más módon elképzelhetjük a válság elodázását, elképzelhetjük a jelenleg legakutabb kérdés, a vezényleti nyelv kérdésének megoldását is, de nem képzelhetjük el viszonyaink gyökeres átalakulását. A bajok megmaradnának és akut válságok formájában újból és újból

kitörnének, megakasztva vele azt a munkát, mely szükséges arra, hogy Magyarország a magasabb kultúrájú országok sorába lépjen. Eddig nálunk a kis dolgokat tekintették nagy dolgoknak, a nagy eszméket semminek. Ha ez a felfogás megdől — és gyökeres parlamenti reform útján meg fog dőlni — akkor reá léptünk arra az útra, mely a haladás végtelen perspektíváit tárja elénk, addig pedig mind az a lázas vajúdas, mely annyi erőt emészt fel, csak nevetséges eredményeket fog szülni.

Dr. Gratz Gusztáv.